

TIDSKRIFTEN

NR 4 | 2023

landskap

INSPIRATION, KUNSKAP & DESIGN I UTEMILJÖER

Kyrkogård
MÖTESPLATS
UTOMHUS

Götene pastorat:

TULPANER OCH ANDRA
BLOMSTERLÖKAR FÅR TA PLATS

1. Lekplatslabyrinten i Gubbängen av arkitekten Britt Hagblom 1965.

Labyrinter

FÖRR OCH NU

Under de senaste 50 åren har det byggts överraskande många lekplatslabyrinter och parklabyrinter - i Stockholm närmare ett dussin. Om dessa sentida labyrinter handlar artikeln, men först något om labyrinter som kulturobjekt med en lång och invecklad historia.

För drygt 30 år sedan inventerade några labyrintforskare Stockholms labyrinter. De fann fyra. Två av dem är nu spårlost borta. En är fullständigt omgjord – Skansenlabyrinten – och en finns kvar i ursprungligt skick. Det är en lekplatslabyrint som ritades av arkitekten Britt Hagblom och byggdes i Gubbängen 1965, se bild 1. En liten labyrint undgick dem: den på Glasbruksklippan.

2. Trojeborgen i Visby. Dess exakta ålder är okänd, men den stammar minst från medeltiden och är en tolv-vallars envägs-labyrint. Ritningen är gjord efter Arthur Hazelius uppmätning 1896 som finns i Nordiska museets arkiv. Hazelius ville bygga en kopia på Skansen, men det dröjde ända till 1922 innan det blev av. År 2016 ersattes kopian av Visbylabyrinten med en ny labyrint av en annan utformning.

Vi har fler än 300 kända äldre labyrinter i Norden, vilket gör oss till den labyrintrikaste delen av världen. Några är flertusenåriga, flertalet har tillkommit under de närmaste århundrandena.

OLIKA SLAGS LABYRINTER

Det finns två helt olika typer av labyrinter, dels de som har en gång in mot målet och där man inte kan gå vilse, dels de som har syftet att förvilla genom irrgångar och fällor av allehanda slag. Den första kallar jag för envägs-labyrinter och den andra för irrgångslabyrinter, se bild 2 och bild 3.

Irrgångslabyrinten kan sägas representera det labyrintiska fängelse Daidalos enligt den antika myten konstruerade för monstret Minotaurus i Knossos, omöjligt eller åtminstone svårt att hitta ut ur. Envägs-labyrinten kan ses som en avbild av Ariadnetråden som är ett pålitligt rättesnöre i förvillelsen, så att man i stället omöjligt kan gå vilse.

Ett annat sätt att karakterisera labyrinter är att skilja mellan den folkliga och den lärda traditionen. Den folkliga traditionen utgår från en enkel regel för att konstruera en envägs-labyrint, eller trojeborg som de ofta kallas i Norden. Regeln är så enkel att den har kunnat traderas under lång tid, minst 3–4 000 år. Under 1800-talet ingick det fortfarande i skolundervisningen i en del områden att lära sig rita en

trojeborg. Eftersom trojeborgarna följer ett mönster som förts vidare genom generationer är de svåra att datera; en 1000-årig och en 100-årig labyrint kan se väldigt lika ut.

KONSTEN ATT GÖRA EN LABYRINT

För att konstruera en trojeborg börjar man med en enkel figur som brukar kallas basfigur och på engelska seed pattern. Den enklaste basfiguren består av ett kors och fyra punkter. Genom att förbinda korsarmar och punkter med bågar blir det en trojeborg med fyra vallar. Om vi utgår från ett kors, fyra vinklar och fyra punkter får vi en med åtta vallar och om ytterligare fyra vinklar läggs till blir det en tolv-vallars labyrint. Trojeborgen i Visby är av den största sorten, se bild 4.

Den lärda traditionen tillför en estetisk vilja som innebär att labyrinterna blir mer komplicerade och också begåvas med stil, vilket gör dem enklare att datera. De konstrueras i tanke, ritning eller modell innan de eventuellt byggs. Ofta stannar de som figurer i manuskript, vilket var särskilt vanligt under medeltiden.

Den lärda traditionen manifesterade sig först i romarrikets golvlabrynter som vanligtvis är envägs-labyrinter, senare i de medeltida kyrkolabyrinterna som också normalt är envägs-labyrinter och slutligen i de parklabyrinter som oftast är irrgångslabyrinter, vanliga i parkanläggningar från renässans och barock, se bild 5.

LABYRINTER IDAG

Labyrinternas främsta mening idag är att roa, väcka upptäckarglädje, eller verka meditativt. De kan också vara didaktiska eftersom labyrinten har en lång och obruten historia. Att söka sig fram i irrgångslabyrinten kan ses som en livsvandring med många avgörande val och envägs-labyrinten som den rätta vägen för den som är begåvad med vägledning. I nordisk folktro har trojeborgarna bland annat ansetts garantera fiskelycka och skydd mot faror till sjöss. Det finns också uppfattningen att de kan ha använts för danslekar.

Konstnären och konstprofessorn Oscar Reutersvärd har liknat vandringen genom en envägs-labyrint vid nöjet av att åka karusell. När det gäller de riktigt gamla, forntida, trojeborgarna som ofta finns i anslutning till gravfält, så vet forskarna inte bestämt vad som var deras mening och användning.

REUTERSVÄRDS LABYRINTER

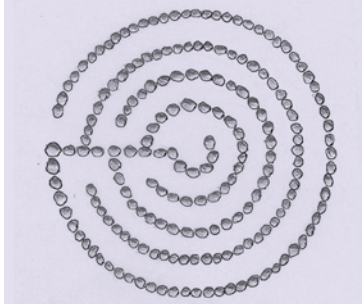
Oscar Reutersvärd hade ett livslångt intresse för labyrintens form. Det började med erfarenheten att som litet barn entusiastiskt springa i labyrinten på Skansen när den var nyanlagd. Skansenlabyrinten, som då var en kopia av den kända labyrinten vid Galgbacken i Visby, är nu omgjord.

När Oscar rusat igenom labyrinten och uppnått målet i dess mitt upplevde han den långa återvandringen genom labyrinten som mera tröttsam än skojig. Han fick också problem med att större killar rusade mot labyrintens mitt och sprang omkull honom medan han var på väg tillbaka i motsatt riktning.

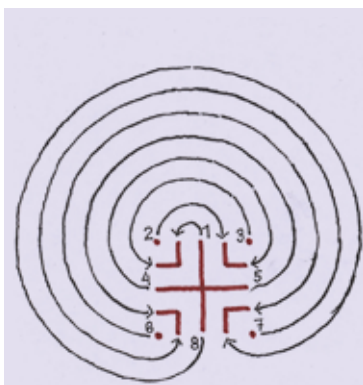
Ännu i tonåren konstruerade han sin första lösning på problemet: labyrinter med en "bakdörr" som leder

3. Häcklabyrinten i Hampton Court Palace. En välkänd irrgångslabyrint anlagd 1690 då den förmodligen ersatte en äldre labyrint på samma plats. Den har den egenheten att det finns alternativa vägar som leder fram till målet.

5. Labyrinten finns på Glasbruksklippan strax ovanför Glasbrukstjärnan på Södermalm i Stockholm. En enkel labyrint i den skolade traditionen, konstruerad med passare och estetiska ambitioner. Den är förmodligen ritad av arkitekten Erik Glemme eller hans medarbetare i slutet av 1940-talet. Ritningen visar en rekonstruktion och fotot dess nuvarande skick, 2022. Den är vandaliserad och saknar stenar.

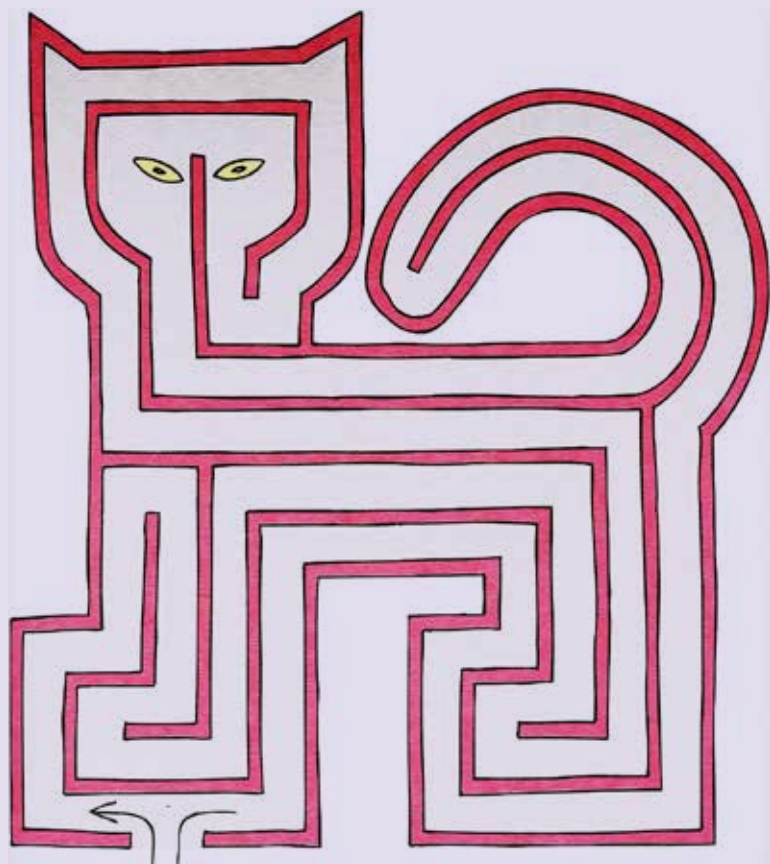
4. Basfigur med kors, fyra vinklar och fyra punkter. Med åtta bågar blir det en åtta-vallars envägs-labyrint; med ytterligare fyra vinklar i basfiguren blir det en tolv-vallars labyrint. En basfigur utan vinklar som bara har ett kors och fyra punkter ger en fyra-vallars labyrint.

6. Labyrint för tre-åringar av Oscar Reutersvärd 1935. Labyrinten har en ingång och en separat utgång för att undvika att barn springer på varandra i labyrinten. Ritning av Oscar Reutersvärd.

7. En irrgångslabyrint av Oscar Reutersvärd vid Tunaskolan i Lund. Den har en siktlinje genom hela labyrinten för att små barn som inte ser över de högre väggarna ska känna sig trygga genom att då och då få kontakt med vuxna utanför labyrinten genom siktlinjen. Labyrinten byggdes 1968 men revs redan 1972 på grund av materialfel. En häcklabyrint med snarlik planform byggdes 1996 i Stadsparken i Lund och den finns kvar. Foto: Från Lunds universitetsbiblioteks bildsamlingar. Hagblom-foto.

8. Labyrint med delad ingång och utgång. Grafiskt blad av Oscar Reutersvärd.
Foto: Jeff Seward/Labyrinthos Archive.

9. Svandamsparken, Midsommarkransen, Stockholm. En klassisk envägslabyrint som byggdes av stenbumlingar 1995 på initiativ av boende i området. Förnyad 2020 med träkubb i stället för stenar eftersom stenarna tenderade att flyttas runt. För förnyelsen av parken inklusive labyrinten ansvarade Nyréns arkitekter.

10. Den nya labyrinten vid Solliden på Skansen som 2016 ersatte kopian av Visbylabyrinten. Det är en åtta-vallars klassisk envägslabyrint anpassad för små barn i rullstol. Ett problem med utformningen är att den som tar sig in till mitten med rullstol också måste ta sig ut samma väg och då kanske möter någon på väg in.

direkt ut ur labyrinten från målet i mitten. Han intresserade sig till en början för labyrinter för små barn och kom senare in på mer avancerade mönster som också roar vuxna, se bild 6.

REFORMERADE TROJEBORGAR

Efter att ha kommit fram till den första principen som han kallade reformerade trojeborgar och som har en direkt utgång från labyrintens mål som mynnade intill ingången, gick han vidare. De första labyrinterna hade enkla geometriska former och sedan blev de figurativa: gubbar och gummor, olika djur, bokstäver och siffror.

Han gjorde labyrinter med en vandring från målet och ut, lika lång och vindlande som den in till målet. I nästa steg förband han ingången med utgången så att labyrinten inte har någon början, inget slut och inget mål. Det går att börja och sluta vandringen var som helst. En oändlig labyrint. Andra labyrinter har flera parallella spår så att flera kan genomkorsa labyrinten utan att möta varandra, se bild 7.

Bland dem som intresserat sig för labyrinters utformning hör Reutersvärd de mest enträgna och kreativa. Det går att se på hans arbete som ett exempel på konstnärlig forskning. År 1936 konstruerade han 99 labyrinter. De blev stulna några år senare och förblev

11. Bryggartäppan, Södermalm, Stockholm. En irrgångslabyrint för små barn av konstnären Tor Svae 2012. Han har även gjort en lekplatslabyrint i Mulle Meck-parken i Bergshamra.

12. Leklabyrinten Borgen i Haninge. Formgiven av konstnären Karin Issef från år 2000. Här är antingen murkrönen eller mellanrummen som gånger i labyrinten. I labyrinten stöter man på små luriga djävlar som tittar ut ur sina hålor.

spårlöst borta. Hans systematiska tillvägagångssätt när han utforskade nya labyrintmönster, innebar att han 60 år senare kunde rekonstruera dem alla ur minnet. De 99 labyrinterna visades på flera utställningar i Lund och Skövde kring millennieskiftet, se bild 8.

LEKPLATSLABYRINTER

De labyrinter som tillkommit under senare tid är oftast formgivna av arkitekter, landskapsarkitekter och konstnärer. Labyrinterna är av olika typer. Många är klassiska trojeborgar eller andra slags envägs-labyrinter. De kan till exempel ha en spiral som grundform. Oftast är de byggda med stenbumlingar.

Andra är irrgångslabyrinter och då är det önskvärt att ha högre väggar som inte går att se över för att det inte ska bli för enkelt att hitta vägen. De är vanligast med häckar som väggar, men de kan också vara av träplank.

Miljögestaltare av olika slag har visat ett växande intresse för att anlägga labyrinter, vanligen vid lekplatser. Många ansluter till den klassiska envägs-labyrintens mönster, andra är irrgångslabyrinter i friare former. För 30 år sedan fanns det färre än en handfull labyrinter i Stockholm. Idag finns det kring dussinet, se bild 9, 10, 11 och 12. Runt om i landet finns det gott om nyare labyrinter, främst till lyst. •

Litteratur om labyrinter

Trojas murar.

Labyrinter under 3000 år av John Kraft.

Utgiven 2022. En rikt illustrerad bok om nordiska envägs-labyrinter.

Mazes & Labyrinths.

Their History & Development av W. H. Matthews.

Först publicerad 1922 och sedan många gånger återutgiven.

Det är den första engelskspråkiga boken om labyrinter.

Through the Labyrinth.

Designs and Meanings over 5000 years av Hermann Kern.

Senast reviderade utgåvan år 2000.

Ett praktverk med närmare 700 illustrationer.

Den gröna labyrinten. Labyrinter i trädgårdar och i människans historia

av Elisabeth Svalin.

Utgiven 1999. En sammanfattad labyrinthistoria på svenska.

I labyrintens våld

av Inger-Siw Lindell.

Utgiven 1998. En antologi av texter med anknytning till labyrinter.

Caerdroia. The Journal of Mazes and Labyrinths.

Tidskrift helt ägnad åt labyrinter. Utkommer årligen sedan 1980.

Hemsida www.labyrinthos.net/caerdroia.html